

Milli məsələ və İranin Fars müxalifəti

İranda milli məsələ necə həll edilə bilər? İranda ikinci bir Yuqoslaviya yaranacaqmı? İranın müxtəlif xalqları bərabər hüquqlarla və qarşılıqlı hörmət şəraitində bir yerdə yaşaya biləcəklərmi? Tehrandə farslar və onların maraqlarını təmsil edən siyasi elita, İranın digər xalqlarının milli hüquqlarını tanımağa və hörmət etməyə hazır olacaqmı? Fars olmayan xalqların hakimiyyətdə iştirakına icazə veriləcəkmı? Mərkəzləşdirilmiş ambisiyalardan əl çəkərək, digər İran xalqlarının öz müqəddəratını təyin etmə, müstəqillik, muxtariyyət və regionalizm tələblərini qəbul edəcəkmı?

Bu suallarla bağlı İranın fars müxalifətində üç əsas istiqamət mövcuddur:

1. Birinci istiqamətin tərəfdarları:

Onlar İranda müxtəlif millətlərin mövcudluğunu tamamilə inkar edir və fars olmayan xalqların mərkəzləşdirilməyə qarşı çıxan hər hansı cəhdlərini qanla boğmaqla hədələyirlər. Onlar güclü mərkəzi hökumət tələb edir və inanırlar ki, İranda müxtəlif xalqların mövcudluğunu tanımaq və azlıqların hüquqlarını təmin etmək ayrılma hərəkətlərinə və ölkənin ərazi bütövlüyünün təhlükə altına düşməsinə səbəb olacaq. Cənub və Şimali Azərbaycan arasında yaxınlaşmaya da qəti şəkildə qarşıdırlar.

2. İkinci istiqamətin tərəfdarları:

Onlar üçün də İranın ərazi bütövlüyü, fars dili və mədəniyyəti əsasdır. Bu qrupun nümayəndələri ölkənin müxtəlifliyini və etnik tərkibini tanımaqdan imtina edirlər. Lakin birinci qrupa nisbətən, onlar ancaq Tehranın nəzarəti altında olmaq şərti ilə, regional "özünüidarəetmə sistemi"ni dəstəkləyirlər.

3. Üçüncü istiqamətin tərəfdarları:

Bu qrup İran daxilində müxtəlif millətlərin mövcudluğunu və bu xalqların öz müqəddəratını təyin etmə hüququnu qəbul edir. Onlar hətta müstəqil dövlətlərin qurulmasını dəstəkləyirlər. Bu qrupun fikrincə, dilləri, mədəniyyətləri, dinləri, siyasi iştirakları və sosial-iqtisadi inkişafı İran daxilində əzilən xalqlardan ölkə daxilində qalmaq tələb oluna bilməz. Əgər onlar İran daxilində könüllü qalmağı seçsələr, federativ bir sistemin yaradılması lazımdır. Çünki mərkəzləşdirilmiş bir sistem olduğu zaman İranda demokratiyadan danışmaq mümkün deyil.

Demək olar ki, hal-hazırda İranda fars olmayan bütün etnik qruplar az-çox siyasi partiyalarını və təşkilatlarını təsis etmişlər. Bu təşkilatlarda əsasən iki fikir axını mövcuddur:

biri federativ sistemin tərəfdarları, digəri isə müstəqil dövlətlərin yaradılmasını tələb edənlərdir.

Azərbaycan məsələsi

Azərbaycan Demokratik Partiyası 1945-1946-cı illər arasında müstəqil bir Azərbaycan hökuməti qurmağa nail olsa da, zaman keçdikcə əhəmiyyətini itirmişdir. Partiyanın lideri Seyid Cəfər Pişəvəri Bakıda müəmmal şəkildə dünyasını dəyişdikdən sonra, 1951-ci ildə Moskvanın təzyiqi ilə partiya İranın kommunist Tudeh Partiyası ilə birləşməyə məcbur olmuşdur. Bu birləşmədən sonra Azərbaycan xalqının maraqlarının nəzərə alınmaması və Sovet İttifaqına tam asılı vəziyyətə düşməsi partiyanın Azərbaycan cəmiyyəti arasında nüfuzunun və dəstəyinin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına gətirib çıxarmışdır. Hətta Şah rejiminin devrilməsindən az sonra, 1979-cu ilin dekabrında milyonlarla azərbaycanlı Ayətullah Şəriətmədarinin dini rəhbərliyi altında – o, Ayətullah Xomeyninin rəqibi idi – və Xalq Müsliman Partiyasının (Xalge Mosəlman) rəhbərliyi ilə öz milli hüquqlarına minimal hörmət və eyni zamanda İran İslam Respublikasının dini rəhbərliyinin ("Vəliyyi-Fəqih", Konstitusiyanın 110-cu maddəsi) səlahiyyətlərinin müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırılmasını tələb edən bir vaxt; Azərbaycan Demokrat Partiyası öz siyasi kursunu bu dəyişikliklərə uyğunlaşdırmaqda aciz qaldı. Azərbaycanlıların geniş xalq hərəkatı Azərbaycan Demokrat Partiyası, Tudeh Partiyası, müxtəlif dini, sağçı, fars-millətçi və solçu qruplar tərəfindən əks-inqilabi bir hərəkat kimi yatırıldı. Bu zaman bir çox insan həbs olundu və edam edildi.

SSRİ-nin dağılmasına qədər həm ölkə daxilində, həm də xaricdə yaşayan azərbaycanlıların fəaliyyətləri əsasən folklor və mədəni tədbirlərlə məhdudlaşmışdı. Lakin bu fəaliyyətlər milli azadlıq prosesini gücləndirmək üçün kifayət deyildi. Şimali Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaranmasından sonra Güney Azərbaycanda milli şüur davamlı şəkildə artmışdır.

İranda milli məsələnin gələcəyi ilə bağlı, dəyişən beynəlxalq siyasi vəziyyətin İran üzərindəki təsiri nəzərə alınmalıdır. SSRİ-nin dağılmasından sonra İran artıq Sovetlərə qarşı bir qalxan rolunu itirdi. Bu, İranın Qərbin strateji planlarında mövqeyinin dəyişməsi ilə nəticələndi. Soyuq müharibə dövründə Qərb İranın müxtəlif xalqlarının azadlıq səylərinə baxmayaraq, güclü və vahid bir İranın tərəfdarı idi. Lakin bu gün parçalanmış və zəifləmiş bir İran Qərbin maraqlarına daha uyğun ola bilər.

Qərbdə belə bir narahatlıq var ki, fundamentalist-islamçı bir İran "İslam inqilabı"nı ixrac etməklə və müxtəlif müsəlman ölkələrdə terror təşkilatları

yaratmaqla K rf z bölgəsinin v  digər müsəlman ölkələrinin sabitliyini təhlükə altına ala bilər. Bu kontekstdə İranda bař verə biləcək milli m naqiř l r v  par alanmalar Qərbin strateji maraqlarına uyęun ola bilər. Lakin milli məsələnin necə həll ediləcəyi yalnız gələcəkdə məlum olacaqdır.

Gələcək perspektivlər

İranda milli məsələnin həlli ilə baęlı müxtəlif ssenarilər mövcuddur:

- Fars olmayan xalqların milli hüquqlarının tanınması və İran daxilində federativ sistemin yaradılması.
- Ayrı-ayrı xalqların  z suveren dövlətlərini qurmaq hüququnu həyata keçirməsi.
- Mərkəzi hökumətin m rk zl řdirilmif hakimiyyətin saxlanmasına  alıřması və milli azadlıq h r katlarının yatırılması.

Bu proseslərdə beynəlxalq güclərin və regional vəziyyətin təsiri böyükdür. İranda milli məsələnin həlli yalnız daxili siyasi d yiřiklikl rd n deyil, həm də beynəlxalq siyasi dinamikalardan asılı olacaq.

Bütün bunlar göstərir ki, İranın gələcəkdə bir federasiya və ya müstəqil dövlətlərdən ibarət bir sistemə  vrilib- vrilm y c yi yalnız xalqların iradəsindən deyil, həm də d yiř n global ř rtl rd n asılıdır. Milli məsələ ilə baęlı həlledici qərarların qəbul edilməsi isə İranın daxilindəki v  xaricindəki siyasi qüvvələrin qarřılıqlı münasibətləri ilə formalařacaq.

Bu məsələ, həm İranın, həm də bölgənin sabitliyi   n həlledici rol oynayacaq.

Ahmad Omid Yazdani,
Almaniya